

การรักษาโรคด้วยสมุนไพรและตำรับยาโบราณของหมอพื้นบ้าน

กรรณา จันทุม¹ กัลยารัตน์ กำลังเหลือ²

¹สาขาสาธารณสุขชุมชน คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ

²สาขาพลศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรักษาโรคด้วยสมุนไพร รวมทั้งตำรับยาโบราณของหมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่ค้นเพิ่มเติมตามการอ้างอิงของหมอพื้นบ้านอีสาน เช่น ตำรับยาโบราณ และวิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพร รายงานผลการศึกษาดูด้วยการพรรณนาข้อมูล โดยรายงานข้อมูลทั่วไปของหมอพื้นบ้านตัวยาสมุนไพรในการรักษาโรค ผลการวิจัย หมอยาสมุนไพร 12 คน ส่วนใหญ่เป็นเพศชายและเป็นผู้สูงอายุ ประสบการณ์รักษาผู้ป่วยไม่ต่ำกว่า 10 ปี แรงจูงใจในการเป็นหมอพื้นบ้านเพื่อสืบทอดจากบรรพบุรุษ การวินิจฉัยโรคใช้การตรวจร่างกายและซักประวัติ ให้การรักษาด้วยสมุนไพรหลายรูปแบบด้วยกัน เช่น ใช้สมุนไพรอย่างเดียวนามากที่สุด รองลงมาคือใช้สมุนไพรร่วมกับเวทย์มนต์ และใช้สมุนไพรร่วมกับไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ หมอพื้นบ้านใช้ตัวยาสมุนไพรที่มีในชุมชน วิธีการรักษาด้วยสมุนไพร มีทั้งการต้มดื่ม การฝนทา การอบสมุนไพรโดยใช้สมุนไพรหลายชนิดรวมกัน ในการศึกษาครั้งนี้พบตัวยาสมุนไพรในท้องถิ่นไม่น้อยกว่า 40 ชนิด

คำสำคัญ: หมอยาพื้นบ้านอีสาน ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการรักษาโรค

ผู้นิพนธ์ประสานงาน:

กรรณา จันทุม

สาขาสาธารณสุขชุมชน คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ

167 ถ.ชัยภูมิ-ตาดโตน ต.นาฝาย อ.เมืองชัยภูมิ จ.ชัยภูมิ 36000

อีเมล: kc.cpru@gmail.com

Treatment with herbs and the ancient recipe of traditional medicine

Karuna Chuntum¹ Kanlayarat Kamlanglua²

¹Community Public Health, Faculty of Arts and Sciences Chaiyaphum Rajabhat University

²Physical Education, Faculty of Education Chaiyaphum Rajabhat University

Abstract

This research aims to study the treatment with herbs and the ancient recipe of traditional medicine. The research examines is survey research. The subjects is folk healers lived in Amphur Muange Chaiyaphum province. Questionnaires and in-depth interview were used as the research tools. The data were analyzed using descriptive statistics, percentage, mean and standard deviation. The result showed 12 herbal healers were male, old age and have treated their patients at least 10 years. They reported that the ancestors passed on the knowledge for them. Most of the healers memorized the knowledge instead of recording. Therefore, there was rarely evidence record found regarding details of each treatment. The treatment procedure would start with historical inquiry and then physical checking by the individual knowledge. Mostly, the folk healers would use herbal preparation accompany with spell. That herbs mostly could be found at community forestry. It is reported that herbs are a large part of alternative medicine that can be used to treat several common conditions. Herbs can be used as the primary remedies and combining remedies. Every part of herbs (leaves, roots, barks, heartwoods, berries, and flowers) is used to produce medicines depending on type of medicine. Boiling, crushing, scraping, grinding are methods of utilization herbs.

Keywords: Folk healer, Indigenous health, Folk wisdom and healing

Corresponding author:

Karuna Chuntum

Community Public Health, Faculty of Arts and Sciences

Chaiyaphum Rajabhat University,

167 Nafai Subdistrict, and Muang District, of Chaiyaphum Province.

E-mail: kc.cpru@gmail.com

บทนำ

ในยุคสมัยที่ภาคอีสานได้รับอิทธิพลจากขอมเมื่อราว 5,000 ปีที่ผ่านมา ระบบการแพทย์พื้นบ้านอีสานได้เกิดขึ้นและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องผ่าน “สิ่งปลูกสร้าง” ที่เรียกว่า “อโรคยาศาล” พร้อมกันนั้นยังได้มีการนำองค์ความรู้ทางด้านการรักษาโรคภัยไข้เจ็บทั้งจากอินเดียและขอมมาประยุกต์ใช้ ต่อมาองค์ความรู้จากลาวในเรื่องการดูแลรักษาโรคต่างๆ ได้แพร่ขยายเข้ามาสู่อีสานในราวพุทธศตวรรษที่ 19 นอกจากนั้นยังพบหลักฐานปรากฏว่า ระบบการแพทย์ของภาคอีสานมีความแตกต่างจากระบบการแพทย์ภาคอื่นๆ เห็นได้จากสมุนไพรที่หมอยาภาคอีสานเลือกใช้ส่วนใหญ่เป็นพรรณไม้ที่มีในป่าเต็งรัง ซึ่งเป็นผืนป่าทางภาคอีสาน¹

จากการรับเอาวัฒนธรรมการรักษาจากอินเดียเข้ามาปรับใช้ในระบบการแพทย์พื้นบ้านอีสาน จึงเกิดแนวคิดการอธิบายการเจ็บป่วยของมนุษย์โดยใช้ทฤษฎีธาตุ ซึ่งการแพทย์แผนไทยมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกับทฤษฎีธาตุของอินเดีย คือร่างกายประกอบด้วยธาตุ 4 ประการ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ การเจ็บป่วยมีสาเหตุจากความแปรปรวนของธาตุทั้ง 4 โดยเรียกสาเหตุการเกิดโรคว่า “สมุฏฐาน” นอกจากนี้ยังมีเหตุเนื่องจากการเกิดพฤติกรรมไม่เหมาะสมอื่นๆ ด้วย ซึ่งสมุฏฐานและพฤติกรรมมีผลให้ธาตุทั้งสี่ในร่างกายไม่สมดุล จึงมีหลักการรักษา คือ การปรับสมดุลของธาตุ โดยสมุนไพร การเลือกใช้สมุนไพรขึ้นอยู่กับทฤษฎีธาตุและสรรพคุณทางยาของสมุนไพรแต่ละชนิด¹

ที่ผ่านมา มีการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการศึกษาสถานภาพและทิศทางการวิจัยภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ โดยเสาวนีย์ กุลสมบุรณ์ และรุจิราดา อรรถสิทธิ์ ได้จำแนกบทบาทภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพเอาไว้ 3 ประการ คือ ประการแรก การดูแลสุขภาพตนเองยามปกติเพื่อการดำรงชีวิตอย่างปกติและสมดุล เช่นการบริโภคอาหารและพืชผักพื้นบ้าน การทำเกษตรพื้นบ้านปราศจากสารเคมี ประการที่สอง การรักษาสุขภาพหรือความเจ็บป่วยด้วยตนเอง เน้นการพึ่งพิงตนเอง เช่น การดูแลหญิงหลังคลอด

การใช้ยากลางบ้าน (มีร่วมยาหรือตำรายาประจำครอบครัว) การนวดในครอบครัว การอบสมุนไพรแก้ปวดเมื่อย หลายชุมชนมีตำรับยาสมุนไพรที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของประชาชน ประการที่สาม มีการแพทย์พื้นบ้าน ที่มี “หมอพื้นบ้าน” เป็นผู้ปฏิบัติ การและทำงานเชื่อมโยงกับระบบนิเวศน์ เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม²

ตำบลนาฝาย เป็นส่วนหนึ่งในจำนวน 19 ตำบลของอำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ เมื่อปี พ.ศ. 2340 มีครอบครัวยาคี ได้อพยพมาเรื่อยๆ จนถึงแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งอาหารป่าไม้เขียวขจี จึงได้ตั้งครอบครัวขึ้น ต่อมาได้มีครอบครัวหลายครอบครัวได้เข้ามาอยู่อาศัย กลางคืนจะได้ยินเสียงน้ำตกและมีสัตว์น้อยใหญ่มาอาศัยแหล่งน้ำตรงนั้นเป็นแหล่งอาหาร ชาวบ้านก็อาศัยแหล่งน้ำจากน้ำตกปลูกพืชทำการเกษตร ชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณนั้นจึงได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นมา และผู้นำหมู่บ้านตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านตาดโตน จนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านสมัยก่อนไม่สามารถเข้าถึงวิธีการรักษาแพทย์แผนปัจจุบันเนื่องจากค่าใช้จ่ายสูงและการเดินทางยากลำบาก ทำให้ชาวบ้านสมัยก่อนหันไปปรึกษากับหมอพื้นบ้านที่รักษาโดยการใช้สมุนไพรในการรักษาเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย

จากประวัติศาสตร์ชุมชนทำให้ทราบว่า ประชาชนให้ความสำคัญกับการรักษาโรคด้วยสมุนไพร ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน ตำบลนาฝาย มีที่ตั้งใกล้กับมหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ ที่ให้การสนับสนุนเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนในสาขาต่างๆ เป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชนมากมาย กระบวนการทำงานพัฒนาชุมชนด้านสุขภาพ จำเป็นต้องพัฒนาบนพื้นฐานความสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ดังนั้นการอาศัยต้นทุนจากชุมชน จึงเป็นจุดเด่นที่สามารถพัฒนาสู่ความยั่งยืนต่อไปได้ ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษารักษาโรคด้วยสมุนไพร และตำรับยาโบราณของหมอพื้นบ้าน ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการรักษาโรคด้วยสมุนไพร และตำรับยาโบราณของหมอพื้นบ้าน ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้ให้ข้อมูล คือประชาชนที่มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพหรือผู้รู้ในการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพร รวมทั้งตำรับยาโบราณที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ที่มีภูมิสำเนาในตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ทั้งหมด 19 หมู่บ้าน จำนวน 12 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เพื่อให้เข้าถึงข้อมูลทั้งในลักษณะกว้างและแบบเจาะลึก การวิจัยนี้จึงใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย ดังนี้

1. การสัมภาษณ์ ระดับลึก (In-depth interview) ผู้วิจัยกำหนดเนื้อหาในการสัมภาษณ์ ได้แก่ ข้อมูลทั่วไป ของหมอพื้นบ้าน ภูมิหลังการเป็นหมอ และประสบการณ์ หลักการวินิจฉัยโรคของหมอ กระบวนการรักษาโรค ตำรับยาที่ใช้ในการรักษาโรค วิธีการรักษาอื่นๆ เคล็ดลับในการรักษาโรค และผลการรักษาออกนอกนี้ยังใช้เทปบันทึกภาพและเสียง

2. การสังเกต ผู้วิจัยจะทำการสังเกตการปฏิบัติตัวของหมอพื้นบ้าน เริ่มจากการรับผู้ป่วย การวินิจฉัยโรค การรักษาทุกขั้นตอน การเตรียมยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา และข้อแนะนำในการปฏิบัติตัวของผู้ป่วย

การตรวจหาความเที่ยงตรง (validity) ผู้วิจัยนำแบบสอบถามให้ผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านการแพทย์พื้นบ้านจำนวน 3 ท่าน ตรวจสอบความเที่ยงของเนื้อหาและภาษา และได้นำเครื่องมือมาปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิก่อนจะมีการนำไปทดลองใช้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บข้อมูล ด้วยวิธีการสัมภาษณ์โดยใช้เครื่องมือที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น สำหรับการเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีสอบถามและการบอกเล่าจากหมอพื้นบ้านในชุมชนรายละเอียดดังนี้

1. การสอบถามข้อมูลการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านอีสาน

- การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ โดยกำหนดให้มีผู้วิจัยร่วมกับประชาชนในพื้นที่เก็บข้อมูลจากหมอพื้นบ้าน

- การสังเกต โดยกำหนดให้มีผู้วิจัยร่วมกับประชาชนในพื้นที่สังเกตกระบวนการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านอีสาน

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้

1. วิเคราะห์เอกสารที่ค้นเพิ่มเติมตามการอ้างอิงของหมอพื้นบ้านอีสาน เช่น ตำรับยาในการรักษา วิธีการรักษาของหมอพื้นบ้านอีสาน

2. นำข้อมูลที่ได้ไปตรวจสอบกับหมอพื้นบ้านอีสานและผู้เคยรับการรักษาจากหมอพื้นบ้านอีสานตามประเด็นเนื้อหาที่กำหนดในกรอบแนวคิดของการศึกษา

3. ข้อมูลเชิงคุณภาพรายงานผลการศึกษาดูด้วยการพรรณนาข้อมูล โดยการจัดหมวดหมู่ตามประเภทของหมอพื้นบ้าน วิธีการเยียวยารักษาของหมอพื้นบ้าน

ผลการวิจัย

การศึกษาการรักษาโรคด้วยสมุนไพร รวมทั้งตำรับยาโบราณของหมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ รวบรวมข้อมูลจากหมอสมุนไพร จำนวน 12 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรกรรม อายุ 65 ปี ขึ้นไป และเป็นเพศชาย

หมอสมุนไพรส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้จากบรรพบุรุษ ทั้งนี้มีการสืบทอดความรู้หลากหลายวิธีด้วยกัน มากที่สุดคือการจดจำจากการติดตามบรรพบุรุษที่ไปให้การรักษาชาวบ้านในชุมชน รวมถึงการจดบันทึกและการศึกษาดูด้วยตนเอง

สำหรับการวินิจฉัยอาการป่วยของคนไข้ ส่วนใหญ่หอมสมุนไพรจะใช้วิธีตรวจร่างกายและ ชักประวัติ หลังจากนั้นจึงให้การรักษาด้วยสมุนไพร ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบด้วยการ ในการศึกษาพบว่าใช้สมุนไพรอย่างเดียวนมากที่สุด รองลงมาคือใช้สมุนไพร ร่วมกับเวทย์มนต์ และใช้สมุนไพรร่วมกับไสยศาสตร์ โหราศาสตร์

การรักษาโรคและพิธีกรรมของหอมสมุนไพร สามารถจำแนกวิธีการรักษาได้เป็น 2 ประเภท คือ การรักษาผู้ป่วยที่มีสาเหตุจากความผิดปกติของ ร่างกาย กรณีนี้รวมถึงการได้รับอุบัติเหตุจากการ ประกอบอาชีพและการสัญจรทางถนน และการดูแล หยั้งหลังคลอด ซึ่งหอมสมุนไพรจะใช้ตัวยาสมุนไพร ในการรักษาโรคที่มีแหล่งปลูกในชุมชน เช่น ป่าชุมชน จึงพบว่ามีความหลากหลายของพืชพรรณสมุนไพร ในการศึกษาครั้งนี้พบตัวยาสมุนไพรในท้องถิ่นไม่น้อยกว่า 40 ชนิด

หอมยาสมุนไพร เป็นการรักษาที่ใช้พืชสมุนไพร ธรรมชาติในท้องถิ่น ซึ่งเป็นวิธีการที่รักษาโรคทั่วไปที่ พบในชุมชน โดยหอมพื้นบ้านที่รักษาผู้ป่วยจะเลือกใช้ ส่วนต่างๆของพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ ตามที่ได้รับการ ถ่ายทอดองค์ความรู้ เช่น ลำต้น ราก ใบ ผล เปลือก อยาง โดยนำมาสกัดเอาส่วนที่เป็นตัวยาสำคัญด้วยวิธี การที่หลากหลาย เช่น ต้ม ผน บด ดอง ตัวยาล้างการ ปรุงตามตำราแล้วอาจมีลักษณะเป็นเม็ด เป็นผง เป็นน้ำ ผู้ป่วยสามารถรับประทานได้เลย ส่วนใหญ่ตัวยาไม่มี อันตรายต่อคนไข้หากรับประทานตามที่หอมพื้นบ้าน แนะนำ ตัวยาบางประเภทผู้ป่วยใช้วิธีการพอก ประคบ ตามอวัยวะที่มีการเจ็บปวด เช่น ปวดหัว เป็นไข้ ท้องร่วง ปวดท้อง บำรุงร่างกาย ปวดเมื่อยตามร่างกาย การกิน ของแสดง ตลอดจนอาการผิดปกติ (อาการผิดปกติ ของหยั้งหลังคลอด) เป็นต้น (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ตัวยาสมุนไพรในการรักษาโรค*

วัตถุประสงค์การรักษา	สมุนไพรที่ใช้ (ภาษาถิ่น)	ชื่อวิทยาศาสตร์	วิธีปรุงยา
โรคเรื้อรังผิวหนัง	มะนาว	<i>Citrus aurantifolia</i> Swing.	นำมัตยาที่มัตเสร็จแล้ว มาต้ม สามารถต้มได้ ครั้งเดียว ต้มจนเป็นน้ำสีใส
	บอระเพ็ด	<i>Tinospora cordifolia</i> .	และกรองมารับประทานได้
	กระเทียมขาว	<i>Allium sativum</i> Linn.	
	ว่านริดสีดวง	<i>Clerodendrum serratum</i> (L.)	
อาการปวดขา ปวดเอว	ต้นแม็ก	<i>Syzygium gratum</i> (Wight)	นำสมุนไพรหั่นเป็นท่อน แล้วตากให้แห้ง ต้มและ ต้มน้ำสมุนไพร
	ต้นถ่ม	<i>Mitragyna diversifolia</i> .	
โรคหนองใน โรคกามโรค	แก่นจำปาขาว	<i>Magnolia champaca</i> (L.) Baill. ex Pierre	นำสมุนไพรทั้งหมด มัตรวมกัน ต้มและกรอง เฉพาะน้ำ นำมาดื่ม
	เหง้าสับประรด	<i>Ananas comosus</i> (L.) Merr.	
	รากเครือไทรทรง	<i>Cissampelos pareira</i> L.	
แทนการอยู่ไฟหรือยากำเียน	รากสมัต	<i>Clausena excavata</i> Burm.f.	นำเอาสมุนไพร 3 ชนิด คือ รากของต้นสมัต รากสาว สรรค์ รากส่องฟ้า มาผน ใส่น้ำแล้วนำไปต้ม น้ำยา ที่ผนแล้วสามารถใส่ขวด แห่ตู้เย็นเก็บไว้กินได้นาน
	รากสาวสรรค์	<i>Clerodendrum paniculatum</i> L.	
	รากส่องฟ้า	<i>Clausena wallichii</i> Oliv.	

วัตถุประสงค์การรักษา	สมุนไพรที่ใช้ (ภาษาถิ่น)	ชื่อวิทยาศาสตร์	วิธีปรุงยา
โรคหวัด โรคแพ้อากาศ	เปราะหอม	<i>Kaempferia galanga</i> Linn.	ต้มสมุนไพรรวมกันในหม้อ จากนั้นยกหม้อต้มยาไปวางไว้ในกระโถมที่จะใช้ อบร่างกายตรงหน้าของผู้เข้ากระโถม ใส่การบูร บดละเอียดลงไปทีละนิด กลิ่นการบูรจะนำพาตัวยาสสมุนไพรรักษากระจายออกไป ช่วยให้สูดไอกลิ่นหอมของสมุนไพร การอบสมุนไพรที่เหมาะสมใช้เวลา 10 - 15 นาที
	มะกรูด	<i>Citrus hystrix</i> DC.	
	หนุมานประสานกาย	<i>Schefflera leucantha</i> R.Vig.	
	สระระแห่	<i>Metha cordifolia</i> Opiz.	
	จิง	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe.	
	หอมแดง	<i>Allium ascalonicum</i>	
โรคปวดเมื่อย	เห็ดหลินจือ	<i>Ganoderma lucidum</i> (Curtis) P. Karst	ผสมสมุนไพรลงไปในหม้อต้มเติมน้ำเปล่าพอท่วมสมุนไพร ต้มไปเรื่อยๆ จนน้ำเดือดและน้ำเปลี่ยนเป็นสีแดง ใช้ดื่มเช้าเย็นหลังอาหาร
	ฝาง	<i>Caesalpinia sappan</i> L.	
	นมสาว	<i>Scleropyrum wallichianum</i> .	
	ผาแดง	<i>Dracaena loureiri</i> Gagnep.	
	กำแพงเจ็ดชั้น	<i>Salacia chinensis</i> L.	
ม้ากระทืบโรง	<i>Ficus foveolata</i> Wall.		
โรคริดสีดวง	ต้นนางหวาน	<i>Pouteria obovata</i> (R.Br)Baehni.	นำตัวยาทั้ง 4 ชนิดมาต้มรวมกัน นำไปต้มใส่น้ำประมาณ 1 ชัน นำมัตยาที่มัดเสร็จแล้วมาต้ม สามารถต้มได้ครั้งเดียว ต้มจนเป็นน้ำสีใส และกรองมารับประทานได้
	รากเพ็ก	<i>Virtnamosasa pusilla</i> (Chevalier A. camus) Nguyen	
	หางดอกจอก	<i>Uraria crinita</i> (L.) Desv. ex DC.	
	หญ้าแพรก	<i>Cynodon dactylon</i> (L.) Pers.	
โรคท้องอืด	โพล	<i>Zingiber montanum</i> (Koenig) Link ex Dietr.	นำสมุนไพรล้างให้สะอาด หั่นเป็นชิ้นเล็กพอเหมาะ นำไปต้มใส่หม้อดิน ทิ้งไว้ประมาณ 30 นาที จากนั้นก็นำมาต้ม
โรคนี้่ว	หญ้าหนวดแมว	<i>Orthosiphon aristatus</i> (Blume) Miq.	นำทั้งต้นมาต้มรวมกัน แล้วต้มจนกว่าสีจะจาง จึงใช้ดื่มได้

วัตถุประสงค์การรักษา	สมุนไพรที่ใช้ (ภาษาถิ่น)	ชื่อวิทยาศาสตร์	วิธีปรุงยา
ช่วยให้มดลูกเข้าอู่เร็ว	ว่านชักมดลูก	<i>Curcuma xanthorrhiza Roxb.</i>	ใช้หัวของว่านชักมดลูกมาฝนแล้วนำไปผสมกับน้ำใช้ดื่ม
โดนตะขบต่อย	ว่านพญาจงอาง	<i>Muchlenbeckia platyclada, Meissn.</i>	นำใบมาตำ แล้วประคบส่วนที่เป็นแผลตะขบต่อย
รักษาพิษจาก สารฆ่าแมลง สารฆ่าหญ้า	รางจืด	<i>Thunbergia laurifolia Lindl.</i>	นำสมุนไพรรางจืดไปต้มน้ำดื่มแทนน้ำโดยเก็บใบสดๆ มาต้มหรือจะตากใบให้แห้งแล้วนำมาต้มเป็นชาก็ได้ ใช้ดื่มวันละแก้ว
ปวดเอวหลังคลอดบุตร	ม้ากระทืบโรง กำแพงเจ็ดชั้น อู่ตีนหมี่ โตไม่รู้ล้ม	<i>Ficus foveolata Wall.</i> <i>Salacia chinensis L.</i> <i>Brainea insignis (Hook.) J. Sm.</i> <i>Elephantopus scaber var. scaber Linn.</i>	นำสมุนไพรฝนใส่น้ำแล้วนำไปดื่ม น้ำยาที่ฝนแล้วสามารถใส่ขวดแช่ตู้เย็นเก็บไว้กินได้นาน

ที่มา : ฐานข้อมูลสมุนไพรไทย ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ

อภิปรายผล

การศึกษาการรักษาโรคด้วยสมุนไพร รวมทั้งตำรายาโบราณของหมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ รวบรวมข้อมูลจากหมอสมุนไพร จำนวน 12 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรกรรม อายุ 65 ปี ขึ้นไป และเป็นเพศชาย

หมอสมุนไพรส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้จากบรรพบุรุษ ทั้งนี้มีการสืบทอดความรู้หลากหลายวิธีด้วยกัน เช่น จดจำจากการติดตามบรรพบุรุษที่ไปให้การรักษาชาวบ้านในชุมชน รวมถึงการจดบันทึกและการศึกษาด้วยตนเอง ทั้งนี้ลักษณะบริบทของหมอพื้นบ้านจากการศึกษาคั้งนี้เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการศึกษาของ กรุณา จันทุม และคณะ ที่รายงานผลการรักษา เรื่องวัฒนธรรมการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษาตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ที่รวบรวมข้อมูลจากหมอพื้นบ้าน ประกอบอาชีพเกษตรกรกรรม

อายุมากกว่า 50 ปี และเป็นเพศชาย จากการศึกษาพบว่าหมอพื้นบ้านจะเป็นหมอผสมผสาน เช่น เป็นทั้งหมอเปาและหมอสมุนไพรในคนเดียวกัน³ ข้อมูลดังกล่าวนี้ยังพบในรายงานการศึกษาจากงานวิจัยอีกหลายเรื่องด้วยกัน⁴⁻⁷

ก่อนที่หมอพื้นบ้านจะมีบทบาทของผู้ให้บริการรักษาโรคแก่ประชาชนในชุมชน จะต้องมีการเรียนรู้เพื่อการเป็นหมอพื้นบ้านที่สมบูรณ์ โดยวัฒนธรรมการเรียนรู้ของหมอพื้นบ้านแต่ละคนที่ เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาคั้งนี้มีวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ต่างกัน สรุปได้ว่าหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะได้รับการถ่ายทอดความรู้จากประสบการณ์ของบรรพบุรุษ เครือญาติ หรือผู้ใกล้ชิดในครอบครัวไปรับการรักษาจากหมอพื้นบ้านและผลการรักษาเป็นที่น่าพอใจ มีการถ่ายทอดความรู้ด้วยการสังเกตและจดจำวิธีการรักษา แล้วนำมาฝึกฝนด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะมีความเชี่ยวชาญในการรักษาเฉพาะโรค ดังนั้นการให้บริการ

รักษาชาวบ้านที่เจ็บป่วยจึงเป็นไปตามประสบการณ์ ความเชื่อของบุคคลและความเจ็บป่วยในชุมชนนั้น^{3,5-7}

สำหรับการวินิจฉัยอาการป่วยของคนไข้ ส่วนใหญ่หมอสมุนไพรจะใช้วิธีตรวจร่างกายและ ชักประวัติ หลังจากนั้นจึงให้การรักษาด้วยสมุนไพร ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบ ในการศึกษาพบว่าใช้สมุนไพร อย่างเดียวมากที่สุด รองลงมาคือใช้สมุนไพรร่วมกับ เวทย์มนต์ และใช้สมุนไพรร่วมกับไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ เนื่องจากตำบลนาฝาย ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับ อุทยานแห่งชาติตาดโตน ที่ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของเทือกเขาภูแลนคา มีเนื้อที่รวมประมาณ 217 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่สำคัญ คือ ลำปะทาว และไหลรวมกับแม่น้ำชี มีน้ำตกที่สวยงามหลายแห่ง ได้แก่ น้ำตกตาดโตน น้ำตกตาดฟ้า และน้ำตกผาเอียง มีความเชื่อที่เล่าสืบต่อกันมาว่า ศาลเจ้าปู่ด้วงและศาลย่าดี ที่ตั้งอยู่ในบริเวณน้ำตก ตาดโตน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ชาวจังหวัดชัยภูมิและ จังหวัดใกล้เคียงเคารพนับถือ ประวัติเล่าว่า ปู่ด้วง ท่านเป็นคนเชื้อสายเขมร ดำเนินชีวิตอยู่ในยุคเดียวกับ เจ้าพ่อพญาแล ท่านประพฤติดนเป็นชีปะขาวยึดมั่นใน สมณะ ธรรมเนียม ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด มีความรู้ ความสามารถในการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ประกอบกับคาถาเวทย์มนต์อันศักดิ์สิทธิ์ของท่าน ได้ช่วยเหลือผู้คนที่บาดเจ็บจนเป็นที่นับถือของราษฎร เป็นจำนวนมาก จึงเป็นความเชื่อที่สืบต่อกันมาของ ประชาชนในพื้นที่ เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บจึงเลือกวิธีการ รักษาด้วยสมุนไพร

ผลการศึกษาไม่ต่างจากการศึกษาที่ผ่านมา มีรายงานผลการศึกษาในประเด็นการวินิจฉัยอาการ ป่วยของคนไข้ไว้ว่าสืบเนื่องจากความแตกต่างของ ความเชื่อในสาเหตุการเกิดโรค จึงทำให้หมอพื้นบ้านใน ตำบลนาฝาย มีวิธีการวินิจฉัยโรคเพื่อให้การรักษาที่ หลากหลาย ผลการศึกษาแบบแผนการวินิจฉัยโรคของ หมอพื้นบ้านจำนวน 35 คน ส่วนใหญ่ใช้วิธีการตรวจ ร่างกายร่วมกับการซักประวัติ รองลงมาคือผสมผสาน หลากหลายแนวคิด³ เช่นเดียวกับการศึกษาของ

ธณัฐ ทองชูช่วย (2556) รายงานผลของการศึกษา ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ของหมอพื้นบ้าน อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา รายงานวิธีการการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพร ที่แตกต่างกันไปตามชนิด และลักษณะอาการของโรคหรือ ความเจ็บป่วยที่ปรากฏ มีการใช้คาถา รวมถึงพิธีกรรม ตามความเชื่อ มาใช้ในกระบวนการของการบำบัด รักษา มีข้อห้าม ข้อแนะนำสำหรับการปฏิบัติตนของ ผู้ป่วยในระหว่างการรักษา และมีการติดตามผลของ การรักษาเป็นระยะ⁸⁻⁹ ประกอบกับรายงานการศึกษา ของ เสาวนีย์ กุลสมบุรณ์ และรุจิรา อรรถสิขัฐ ได้สรุป ผลการทบทวนวรรณกรรมการศึกษาสถานภาพและ ทิศทางการวิจัยภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ ไว้ว่าการแพทย์พื้นบ้านหรือการดูแลสุขภาพสุขภาพ แบบพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้และแบบแผนการดูแล สุขภาพและรักษาโรคของกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ เป็นภูมิปัญญาของบรรพชนที่สืบทอดรุ่นสู่รุ่น มีอัตลักษณ์ เฉพาะถิ่นและมีความสัมพันธ์กับโลกทัศน์และระบบ นิเวศน์ของท้องถิ่น การแพทย์พื้นบ้านมีหมอพื้นบ้าน เป็นผู้รักษาโรคที่มีความชำนาญเฉพาะ และไม่ใช้ การประกอบอาชีพที่เป็นทางการ การศึกษาการแพทย์ พื้นบ้านมีการจำแนก 2 ส่วน คือ การแพทย์พื้นบ้านที่มี รากฐานแบบประสบการณ์ เช่น การใช้สมุนไพร การรักษากระดูก การนวด เป็นต้น และการแพทย์พื้น บ้านที่มีรากฐานแบบพิธีกรรมและศาสนา เช่น คนทรง หมอผี หมอไสยศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งหมอพื้นบ้านใน สังคมไทยมักมีแนวคิดและวิธีการรักษาโรคแบบผสม ผสานทั้งสองส่วน เช่น การใช้สมุนไพร การนวดและ การเป่ามนต์ประกอบกัน²

การรักษาโรคและพิธีกรรมของหมอสมุนไพร สามารถจำแนกวิธีการรักษาได้เป็น 2 ประเภท คือ การรักษาผู้ป่วยที่มีสาเหตุจากความผิดปกติของ ร่างกาย กรณีนี้รวมถึงการได้รับอุบัติเหตุจาก การประกอบอาชีพและการสัญจรทางถนน และการ ดูแลหญิงหลังคลอด ซึ่งผลการศึกษานี้เป็นไปในทำนอง เดียวกันกับการศึกษาของอรรถัย เนียมสุวรรณ และ

ศรายุทธ ตันเถียร (2558) ที่สำรวจพืชสมุนไพรที่ใช้ดูแลสุขภาพสตรี จากอุทยานแห่งชาติเขาพนมเบญจา จังหวัดกระบี่ พบว่าทราบถึงชนิดพืชสมุนไพร ส่วนของพืชที่ใช้ วิธีการเตรียมยา การใช้ยา และสรรพคุณ ผลการศึกษาพบพืชสมุนไพรที่ใช้ดูแลสุขภาพสตรี จำนวน 90 ชนิด ส่วนของพืชที่นิยมใช้คือ ราก นิยมเตรียมยาโดยการต้ม และยาส่วนใหญ่จะใช้ต้ม พืชสมุนไพรทั้งหมด สามารถแบ่งตามสรรพคุณเป็น 22 โรค/อาการ พบพืชสมุนไพรบำรุงโลหิตมากที่สุด¹⁰ ซึ่งหมอยาสมุนไพรจะใช้ตัวยาสุนทรเทศในการรักษาโรคที่มีแหล่งปลูกในชุมชน เช่น ป่าชุมชน จึงพบว่ามีความหลากหลายของพืชพรรณสมุนไพร ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ พบตัวยาสุนทรเทศในท้องถิ่นไม่น้อยกว่า 50 ชนิด ไม่ต่างจากการศึกษาของอรทัย นิยมสุวรรณ และคณะ 2555 ทำการสำรวจพืชสมุนไพรที่ใช้เพื่อบำรุงกำลัง จากป่าชุมชนบ้านทุ่งสูง อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ สามารถรวบรวมพืชสมุนไพรได้ 33 ชนิด พืชที่นำมาเป็นสมุนไพรเพื่อบำรุงกำลังจัดเป็นไม้พุ่มมากที่สุด ส่วนที่นิยมนำมาใช้คือส่วนใต้ดิน และนิยมเตรียมยาโดยการต้ม พืชสมุนไพรที่สำรวจได้สามารถแบ่งตามสรรพคุณที่รักษาออกเป็น 7 กลุ่ม คือ บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย บำรุงธาตุ บำรุงกำหนด แก้ปวดเมื่อย แก้อ่อนเพลียและอายุวัฒนะ โดยสมุนไพรส่วนใหญ่ใช้เพื่อบำรุงกำลังโดยตรง พบจำนวน 17 ชนิด อย่างไรก็ตามเมื่อตรวจสอบกับเอกสารทางการแพทย์แผนไทย พบว่ามีพืชเพียง 6 ชนิดเท่านั้นที่มีการใช้ประโยชน์ตรงกับเอกสารดังกล่าว¹¹ ประกอบกับเสาวนีย์ กุลสมบุรณ์ และรุจินาถ อรรถสิษฐ์ ได้ทบทวนวรรณกรรมงานวิจัยตำราการแพทย์พื้นบ้าน ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวิธีการสืบค้นและการสัมภาษณ์ ซึ่งได้รวบรวมตำราการแพทย์พื้นบ้านและตำรายาพื้นบ้านจากสมุดข่อย หรือหนังสือใบจากวัดและหมอพื้นบ้านที่มีชื่อเสียง สาระสำคัญพบว่าตำราการแพทย์พื้นบ้านได้บันทึกตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคเด็ก โรคสตรี โรคเรื้อรังและโรคที่พบบ่อย เช่น ยาแก้ไข้ ยาบำรุงธาตุ ยาแก้ชางและยาแก้โรค

ริดสีดวง เป็นต้น² นอกจากนี้ยังพบว่าสังคมไทยมีความผูกพันกับพืชผักสมุนไพร ดังเช่นผลการศึกษาของชนาพร บุญเกิด และคณะ 2557 รายงานการใช้ประโยชน์ของสมุนไพรท้องถิ่นไว้หลายประการด้วยกัน เช่น การบริโภค การส่งเสริมสุขภาพ ยารักษาโรค ทั้งภายในและภายนอกร่างกาย¹²

สรุปและข้อเสนอแนะ

หมอยาสมุนไพรส่วนใหญ่เป็นเพศชาย และเป็นผู้สูงอายุ ประสบการณ์รักษาผู้ป่วยไม่ต่ำกว่า 10 ปี แรงจูงใจในการเป็นหมอพื้นบ้านเพื่อสืบทอดจากบรรพบุรุษ การวินิจฉัยโรคใช้การตรวจร่างกายและซักประวัติ ให้การรักษาด้วยสมุนไพรเมื่อหลายรูปแบบด้วยกัน เช่น ใช้สมุนไพรอย่างเดียวกว่าที่สุด รองลงมาคือใช้สมุนไพรร่วมกับเวทย์มนต์ และใช้สมุนไพรร่วมกับไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ หมอพื้นบ้านใช้ตัวยาสุนทรเทศที่มีในชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้พบตัวยาสุนทรเทศในท้องถิ่นไม่น้อยกว่า 40 ชนิด

ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน เป็นศาสตร์ในการดูแลสุขภาพของประชาชนที่อาศัยความเชื่อ ความศรัทธา และอาศัยทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก มีการรักษาทั้งกายและใจควบคู่กันไป การรักษาเป็นเรื่องของบุญคุณไม่ใช่การเรียกร้องค่าตอบแทน และจากการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าองค์ความรู้ดังกล่าวไม่มีการบันทึกข้อมูลเก็บไว้ เนื่องจากข้อมูลดั้งเดิมถูกบันทึกไว้ในใบลานที่ใช้ตัวอักษรธรรม หมอพื้นบ้านที่สืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษไม่สามารถอ่านออกหรือใช้ประโยชน์ ทำได้เพียงการเก็บรักษาไว้ เมื่อเวลาผ่านไปความรู้ด้านการรักษาที่บันทึกไว้ก็สูญหายไปตามกาลเวลา และบันทึกใบลานบางส่วนถูกเก็บไว้เพื่อเป็นสิริมงคล และใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทำให้องค์ความรู้จะสูญสิ้นไปพร้อมกับหมอพื้นบ้าน ซึ่งหากเป็นเช่นนี้การแพทย์พื้นบ้านคงเสื่อมคุณค่าและสูญสิ้นไปในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

1. Usa K. The study of Isan folk medicine in. In: Saowanee K, editor. The Wisdom of local Isan medicine. Bangkok : Express Transportation Organization of Thailand; 2005;1-49
2. Saowanee K, Rujinat A. Education, health and Indigenous health research directions. Bangkok : The War Veterans Organization of Thailand; 2007:13-15.
3. Karuna C, Kanlayarat K, Tanongsak T, et al. The cultural treatment of wisdom folk healers at Nafai sub-district, Muang district, Chaiyaphum. Journal of research and development Buriram Rajabhat University 2016;11:149-15.
4. Jarun F. Local wisdom on vituals and beliefs related to reducing bad fate and supporting good fortune affecting health of people in Hang Dong District, Chiang Mai Province. [Dissertation]. Chiang Mai: Chiang Mai University; 2012.
5. Baurtong J. Wisdom inculcation style of Thai-Isan and Lao traditional healers. Journal of graduate school Surindra Rajabhat University 2011;5(3): 472-79.
6. Panwart M. Magic and ritual of folk healers: analysis and folkloristic approaches. Humanit J 2013;21(1):90-123.
7. Tanida B, Chuntana , Sirslada P, Suthon P. Initial reports of the treatment of patients with fractures of traditional healers. J Thai Tradit and Altern Med 2012;3:198-211.
8. Thoranat T, Kittit T, Jakkrit A. Folk healers' wisdom in the use of herbal medicines in amphur bang klam, Songkhla province. Proceeding of the Hatyai Symposium 4th. 2013; May 10;Prince of Songkla University. Hat Yai; 2013.
9. Tongjun T. Holistic health: Conservation, restoration and development of folk wisdom, doctors in the treatment of bone from the accident of the National Federation of Thailand - Laos and Thailand in the east. [Dissertation]. Mahasarakrm: Mahasarakrm university; 2010.
10. Oratai N, Sarayuth T, Suvandee P. A survey of medicinal plants for restoratives from Khao Phanom Bencha National Park, Krabi Province. Thai Pharm Health Sci J 2014;9(1):26-33.
11. Oratai N, Patcharawalai J, Katesarin M, Sanan S. A survey of medicinal plants for tonic from Ban Toong Soong Community Forest, Auluk District, Krabi Province. Burapha Sci J 2015;17(2):160-6.
12. Chanaporn B, Pathraphorn Y, Vorruthai C. Thailand wisdom in bringing the herbs used by way of Thailand. STOU J 2014; 27(1): 117-131.